

Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak(*)

Hatice KURTULUŞ

“Kentsel dönüşüm” kavramı özellikle plansız ve kontrolsüz biçimlenmiş kentler ve metropoliten alanlar söz konusu olduğunda başlangıçta olumlu anlamlarla yüklü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu plansız ve kontrolsüz mekansal gelişmenin özellikle kentli yoksul sınıflar açısından olumsuz yaşama ve barınma koşullarını yarattığı bilinmekte ve kentsel dönüşüm projelerinin bu alanlarda belirli iyileşmeler sağlayacağı umulabilir. Sosyal ve ekonomik maliyeti yoksul sınıflar tarafından fazlasıyla ödenerek, ancak sağlıklı çevre ve barınma koşulları içinde kentsel araziye dönüşmüş bu alanların yine bu sınıflar için daha yaşanabilir bir kentsel çevreye dönüştürülmesi beklenebilirdi. Sadece mekansal olarak değil sosyal ve kültürel ölçekler olarak inşa edilmiş olan bu mahallelere dışarıdan bir müdahale de ancak böyle bir söylem ile meşrulaştırılabilir. Bu aynı zamanda “modern kent” in dayandığı sınıfların mekanda göreceli olarak yerleştirilmesi yoluyla emeğin maliyetinin düşürülmesi ve sınıflar arasında sosyal teması sağlayacak mekansal düzenlemelerle sınıfsal çatışma riskinin aşağıya çekilmesi senaryosu ile de çelişmezdi. Diğer yandan “suç”la bütünleştiği varsayılan kentsel çöküntü alanlarında, kentsel dönüşüm sürecinde bozulacak mülkiyet, kiracılık, komşuluk ve dayanışma ilişkilerinin, varsayılan suçun organizasyonunu bozacağı ve dolayısıyla kentsel şiddeti azaltacağı da kentsel dönüşüm kavramına olumlu anlamlar yüklenmesinin bir diğer nedeni olarak görülebilir.

Ancak, kentsel dönüşüm projeleri bütün dünyada olduğu gibi Türkiye ‘de de bu gibi meşrulaştırıcı söylemler eşliğinde ama tamamen başka bir senaryoyu gerçekleştirmek üzere sahneye çıkmaktaydı. Bu senaryo, kapitalizmin küresel raundunda kentsel toprakların tamamen metalaşması ve pazardaki aktörlerin güç-rekabet ilişkilerine teslim edilmesiydi. Modern toplumun kurucu unsurlarından olan modern kentin dayandığı sağlıklı yaşam çevresi ve barınma hakkının gerçekleşmesi için tüm düzenlemeler ve düzenleyici kurumlar (kamu yararını esas alan planlama, plancı ve özel mülkiyete müdahale edebilen siyasi otorite gibi) küresel emlak pazarının oyuncularını tarafından hızla oyun dışında bırakılmaya başlandı. Devlet ve sermayenin yeniden şekillenen ilişkisi çerçevesinde kentsel mekânın fiziki, sosyal ve kültürel bariyerlerle “özelleştirilmesi” pek çok yoldan ve pek çok farklı araçla gerçekleştirilmeye başlandı. Bu yeni arazi ve emlak pazarında tek rantı oluşturacak değerlerde lokasyonlar ise daima tarihsel kent merkezlerine yakın, ulaşım ağlarının gelişmesi ile son derece avantajlı hale gelmiş ve yeterince güvenceli olmayan mülkiyet haklarına sahip eski çöküntü alanları ile gecekondulu mahalleleriydi. Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren yoğun göç alan kentlerin ulaşımı zor ve iklim koşulları göreceli olarak olumsuz ve sağlıklı çevre koşullarına sahip bölgelerine (İstanbul boğazı sırtları, eski sayfiye yerleşimlerinin sırtları, kent içi çöküntü alanları gibi) yerleşen

* Bu yazı, TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından 18 Kasım 2006 tarihinde düzenlenen Kentsel Dönüşüm Sempozyumu’nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

Doç. Dr.
Muğla Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü

PLANLAMA
2006/2

kırsal göçmenler, kentin eski ve yeni mülksüzleri ile giderek gelir kaybederek bu alanlara yerleşen alt-orta sınıflar, pazardaki son derece değerlenen bu alanların metalaşmasının önündeki en büyük engeldi. Bu alanlar 1980'lerden itibaren belli ölçülerde ticarileşmekle birlikte yine de kentli yoksul sınıfların ulaşabileceği belli bir kentsel arazi pazarının içinde kalmaktaydı. Kentsel dönüşüm söylemi ile kentsel dönüşüm projelerinin temel çelişik yanını da bu oluşturmaktaydı. Söylem düzeyinde tüm kentli sosyal sınıflar için avantajları ortaya konularak meşrulaştırılan dönüşüm kavramı, proje ve uygulamaların başlamasıyla bu meşruiyet düzenini hızla yitirmekte ve çelişki açıkça görünür hale gelmektedir. Bu çelişki kentsel dönüşümün ekonomik boyutunda kristalize olmaktadır. Kentsel dönüşüm yeni bir ekonomi olarak ortaya çıkmaktadır. İleride üzerinde duracağım gibi bunu Ayşe Buğra'dan (2000) ödünç alacağım bir kavramla "kentsel dönüşümün ahlaksız ekonomisi" olarak tanımlamak mümkündür.

Bu bildiride üzerinde durulacak diğer boyut ise "toplumsal sözleşme"ye dayanan "modernlik miti"nin, ete kemiğe bürünebileceği yer olan modern kentin, sınıfların toplumsal temasının yok olduğu bir mekanda varlığını nasıl sürdüreceği sorusudur. 19 yüzyılın modernlik düşü ve kent ütopyaları belli sınıflar için gerçeğe dönüşürken, yine aynı düşün bir parçası olan bütün toplumsal sınıflar için karşılıklı kabul edilmiş olan sağlıklı çevre koşullarında yaşama ve barınma hakkının radikal biçimde aşınmasının toplumsal ve mekansal sonuçları, konunun sorgulanması gereken bir boyutudur.

Neoliberalizm öncesi modern kentte bazı kritik noktalar

Kapitalizmin bir önceki raundunda sosyal devlet ve fordist üretim rejimine dayalı olarak biçimlenen devlet-sermeye-emek ilişkileri, kentsel topraklarda kullanım ve mülkiyet haklarını, farklı olanaklar ve biçimlerle toplumsal sınıfların göreceli olarak paylaşmasını mümkün kılmaktaydı. Türkiye'de boş ve geniş hazine arazilerinin hem gecekondular hem de sanayiciler için arazi avantajı sağlaması bunun en iyi örneklerindendi. Hazine arazilerine yerleşebilme olanağı bir yandan emeğin maliyetini düşürerek yeni gelişen sanayilere ucuz emek sağlıyor diğer

yandan da göçün maliyetini göçmenlere yükleyerek devletin sosyal harcama yükünü azaltıyordu. Bu sayede kentsel rantların paylaşımında gerçek bir sınıfsal çatışmanın da önü alınıyordu. Bu dönemde Batıda sosyal devletin konut yatırımlarını desteklemesi ile Türkiye'de devletin hazine arazilerine işgal yoluyla yerleşmeyi görmezden gelmesi aynı ekonomi politikasının sonuçlarıydı. Diğer yandan metropoliten kentsel alanlarda kırsal göçmenlerin formel ve enformel emek piyasalarında iş bulabilme olanakları ve kentten beklentilerinin bulunması; kamu ve özel sektörde ücretli çalışanların, orta sınıf yaşam tarzını sürdürebilecek ücret seviyelerinin kent içi mahallelerde yap-satçı inşaat sektörünün ürettiği düşük maliyetli apartman dairelerini satın alabilecek tasarrufa olanak vermesi; kentin burjuva sınıfını oluşturan üretici kapital, tüccar ve mütahtilerin ulaşım ve iletişim teknolojilerinin yetersizliği ve profesyonel yönetici kadroların eksikliğine bağlı olarak işyerine yakın yerleşme mecburiyetleri nedeniyle toplumsal sınıflar mekanda birbirleriyle temas etmekteydi.

Bu dönemde sosyal sınıfların mekanda yer seçmelerinde konut-işyeri mesafesi kadar tüm sınıflara açık kamusal mekânın varlığı belirleyici rol oynamaktaydı.

Fordist kapitalizmin dayandığı, kalabalık ücretli sınıflar için standart malların üretimi, aynı sınıflar için aynı standartlıkta konutlar ve yaşam çevreleri üretimi ile eş zamanlı olarak gerçekleşmekteydi. Kapitalizmin geç kalmış ülkelerinde ise kırsal göçmenlerden oluşan işgücünün konut ve barınma sorunu bir başka "standartın" kendiliğinden oluşumu ile çözümlenmekteydi. Bu anlamda gecekondular mahalleri, kapitalizmin geç kalmış formuna özgün banliyöleşme modelinde başka bir şey değildi. Bu modelde, Batıdaki gibi devlet ücretli sınıflar için standart toplu konut alanlarının üretimini teşvik etmek yerine, bu alanları kentsel araziye dönüştürme maliyetini üstlenmeden zaten kamusal olan toprakların göçmenler tarafından işgal edilmesini göz yumuyordu. Göçmenler emek pazarına en kolay ulaşabilecekleri mesafelerde ve uygun mülkiyet statüsündeki (kamu arazisi) alt yapısız arazilere, çetin koşullarda yaşamayı ve gelirlerinin büyük bir kısmını (çoğu zaman tamamını ya da fazlasını borçlanarak) inşaata harcamayı göze alarak yerleşiyorlardı. 1950'lerden

1980'lere, gecekondu mahalleleri (bazıları ilçe ölçeğine büyüterek ve apartmanlaşarak) kentin sadece en düşük gelirli göçmen-emekçi sınıfları için işgal yoluyla yerleşilmiş yerleşim alanları olmaktan çıkarak, düşük gelirli kentli orta sınıflar için de standart yerleşim alanlarına dönüşmeye başladı. Bu "standart" yerleşimler, klasik modern kentin banliyölerinden biçimsel (estetik) ve oluşum süreçleri (planlı, alt yapı) açısından olarak oldukça farklı olarak ortaya çıksa da içerik ve fonksiyon açısından son derecede benzerdiler. Kapitalizmin fordist raundunda ücretli sınıfların, kentsel mekanda kendileri için üretilen ya da kendilerine "bırakılan" yer/alan sayesinde, tüketimin yanında mekan yoluyla sistemle bütünleşmeleri sağlanmaktaydı. Bu aynı zamanda kentsel topraklardaki mülkiyet ve kullanım haklarından emekçi sınıfların ve orta sınıfın göreceli pay alabilmesini mümkün kılıyordu.

Kapitalizmin Küresel Raundunda Kentsel Alanın Sınıflar Arasında Yeniden Paylaşımı ve Kentsel Dönüşüm Projeleri

1980'li yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye'de mekansal dönüşüm iki temel üzerinde yükselmektedir:

1. Neoliberal politikalar ile birlikte devlet ile sermaye arasında yeniden biçimlenen ilişkiler ve kentsel alanlarda sınıfların hak sahipliğinin yükselen sınıflar lehine yeniden düzenlenme çabası.

2. Kentsel alanın bütünüyle metalaştırılması yoluyla sermaye birikimi mantığının içine alınması ile kolektif eylemi de içinde barındıran kentin kamusal mekansal varlığının aşındırılması.

Bu iki temel üzerinde inşa edilmeye başlanan süreçte merkezi ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği yasal reformlar üretim sermayesinin yanında yeni bir sermaye sınıfı yaratmakta ve güçlendirmektedir. Bu dönemde neoliberal politikaların uygulayıcısı olan yerel ve merkezi siyasi otorite, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik söylemiyle kentsel mekandaki kullanım ve mülkiyet haklarını esasında bu yeni yerli sermaye lehine yeniden düzenlemektedir. Bu düzenlemeler kentsel topraklardaki kullanım ve mülkiyet haklarında alt sınıflardan üst sınıflara

doğru ve kamusal mülkiyetten özel mülkiyete doğru radikal bir transferin gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Kentsel alanda coğrafi açıdan tekel rantlarına sahip bölgelerde kalan gecekondu mahalleri ile eski kent merkezlerindeki çöküntü alanları bu transferin ana kaynaklarından bazılarıdır. Gecekondu alanlarında bir türlü tam olarak düzenlenememiş mülkiyet hakları ve imar sorunları bu transferler için meşruiyet zeminini oluştururken; eski kentsel çöküntü alanlarında ise zaten çok parçalı mülkiyet hakları ve ağırlıklı kiracılık statüsü ile barınan en yoksul toplumsal sınıfların sağlıksız yaşama koşulları ve şiddet potansiyeli, bu alanlarda dönüşüm projelerini meşrulaştırarak bu transferi mümkün kılmaktadır. Yoksul ve emekçi sınıfların kentsel alanda tutunabilmelerinin son dayanağı da yeni sermaye birikimi sürecinde yükselen sınıflar lehine ortadan kaldırılmaktadır.

Bu süreçte kentsel alan toplumsal sınıflar açısından dramatik bir biçimde ayrışmakta ve bu ayrışmada azalan kentsel kamusal harcamalar yeni oluşacak kentsel yoksulluk alanlarının kamusal hizmet alabilmeleri olanağını daha da azaltarak, eski yoksulluk alanlarından farklı, gerçek çöküntü alanları, "slum"lar yaratacaktır.

Bu çerçevede kentsel dönüşümü, modern düşüncenin temel mottolarından biri olan "toplumsal adalet" ilkesi içinde ele alabilmek imkansız hale gelmektedir. Modern düşüncenin mekansal modernleşme ve dolayısıyla modern kent ile bağlam bağımlı ilişkisi düşünüldüğünde, toplumsal adalet ilkesinin bu denli aşınması, bu ilişkinin bağlamından koparılarak serbest pazarın içine savrulmasına neden olmaktadır. Oysa kent, semt, mahalle gibi ölçekler sadece fiziksel ve demografik olarak ölçülebilen sayısal büyüklükler değil, belli bir tarihsel dönemde, belirli toplumsal sınıflar tarafından belirli maliyetler ödenerek "sosyal olarak kurulmuş" ölçeklerdir. Kentsel dönüşüm projeleri, sürtünmesiz –matematiksel bir uzamda değil, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak örülmüş, maliyetleri toplumsal sınıflar tarafından ödenmiş sosyo-mekansal ölçekler üzerinde gerçekleşmektedir. Belirli bir tarihsel dönem de, belirli toplumsal ve yerel maliyetler ödenerek ortaya çıkmış bir sosyo-mekansal ölçeğin, bu maliyeti ödemiş toplumsal sınıflar dışlanarak, sermaye sınıfı

Bu çerçevede kentsel dönüşümü, modern düşüncenin temel mottolarından biri olan "toplumsal adalet" ilkesi içinde ele alabilmek imkansız hale gelmektedir.

**PLANLAMA
2006/2**

Kentsel dönüşüm projelerinde kamusal mekandaki geniş mülkiyet ve kullanımı daha sınırlı belli bir sınıfa transfer edilerek, kentsel toprağın özelleştirilmesi ile kamusal mekanda daraltılmaktadır.

lehine dönüştürülmesi ancak modern kapitalizmin kendi adalet ilkesinin dahi aşındırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Kentsel Dönüşümün Ahlaksız Ekonomisi

Mumford 1938’de, banliyönün (suburbia) özel hayatın kurulması için ortak bir çabanın sonucu olarak ortaya çıktığını yazmaktadır. Bu yaklaşım modern düşünceden gelmekte ve kamusal alanın-mekanın dışında kalan bir “özel hayat” tasavvurundan beslenmektedir. Kapitalizmin fordist raundunda bu çaba, emek, sermaye ve sosyal devletin ortaklığı ile ücretli sınıflara yeni bir tüketim formu olarak “özel hayatı” dolayısıyla da “banliyö evini” satmalarından başka bir şey değildi. Kapitalizmin küresel raundunda ise aynı soruyu tekrar sormak gerekiyor: “Devlet ve sermaye ve küresel emek pazarında avantajlı olan sınıfların ortak çabası ile ortaya koyulan kentsel dönüşüm projelerinde bu ortaklığın bir ahlakı var mı?”

Kentsel dönüşüm sürecinde ortak çabanın, kamusal kaynakların ve sınıflar arasında bölüşülen geniş mülkiyet ve kullanım haklarının belli bir sosyal sınıfa transferi için olduğu açık olarak görülmektedir. Bu çaba, aynı zamanda kapitalizmin bir önceki raundunda göreceli olarak daha masum olan, “geniş ücretli sınıflar için özel yaşamı destekleyecek modern yaşam çevresi kurma”nın ötesinde dar bir sosyal sınıfa açık bir biçimde kentsel ekonomik kaynakları ve varlıkları transfer edebilmek içindir. Giderek geleneksel orta sınıfları da içine alarak büyüyen kent yoksullarının barındığı geniş ve avantajlı kentsel arazi üzerindeki ekonomik değerlerin kentin yeni varsıl sınıflarına transferi bu yolla mümkün olabilecektir.

Bu nedenle bu çaba, Ayşe Buğra’nın bir başka bağlamda kullandığı terim (2000, 97-128) ödünç alınarak “kentsel dönüşümün ahlaksız ekonomisi” olarak değerlendirilebilir. Buğra “Ahlaksız Konut Ekonomisi” başlıklı makalesinde E.P. Thompson’un “18.Yüzyılda İngiliz halk kitlelerinin ahlaki ekonomisi” başlıklı denemesinde, bu yüzyılda patlak veren yiyecek isyanlarının sadece yoksullukla ilgili olarak değil aynı zamanda, “*insan ihtiyaçlarının karşılanmasını piyasanın kişisel olmayan güçlerine bırakan yeni siyasi iktisadın ahlak dışı tavrıyla halkın geleneksel tüketim*

ahlakı arasında varolan çatışma” çerçevesinde ele alan yaklaşımını, Türkiye’de geçekondunun olgusunun gelişimini açıklamak için, ana kavramı tersine çevirerek kullanmaktadır. “Kentsel dönüşümü” bu kavram bağlamında düşündüğümüzde, temel bir insan ihtiyacı olan barınma ihtiyacını (üstelik maliyeti kentin yoksul sınıfları tarafından ödenerek kentsel araziye dönüşmüş bir kentsel alanda) piyasanın kişisel olmayan güçlerine bırakan neoliberal ekonominin ahlak dışı tavrıyla, kentli yoksul sınıfların geleneksel barınma ihtiyacını karşılama yolları ve ahlakının çatışması temel bir toplumsal çatışma alanı olarak ortaya çıkabilecektir.

Modernite’de bir ideal form olan modern kent mitinin çöküşü

Aristoteles Politika adlı eserinde, şehrin farklı insanların bir arada yaşadığı yer olduğunu söylemektedir. Modernitenin köklerini aldığı Yunan düşüncesinde farklı insanların “bir arada yaşama hali”, gerçeklik olarak değilse de mit olarak modernliğin dayandığı bir diğer temel mottodur. Modern mit, birbiriyle bütünlük bir “kamu” kurur. Modern kent, bu miti mekânın düzenlenmesi yoluyla gerçekleştirecek kurucu unsurlardan biridir. Bu nedenle kamusal mekân bütün sosyal sınıfların içinde hareket edebildiği ve birbiriyle temas edebildikleri bir alanın düzenlenmesidir. Bu aynı zamanda “sivil” bir alanı da temsil eder.

Oysa kentsel dönüşüm projelerinde kamusal mekândaki geniş mülkiyet ve kullanım hakları daha sınırlı belli bir sınıfa transfer edilerek, kentsel toprağın özelleştirilmesi ile kamusal mekân daraltılmaktadır. Bu durumda sosyal sınıflar mekânda açık olarak ayrışmakta ve kamusal mekânda bir arada bulunabilme, temas edebilme hali ortadan kalkmaktadır.

Kentsel Ayrışma ile modern kentin gerçeklik ve mitsel boyutlardaki çöküşü arasındaki ilişkinin gözden kaçırılmaması gerekir. Modern kenti bir ideal forma dönüştüren temel etmen onun bütünlük bir sosyo-mekansal ölçek olarak mitleştirilmiş olmasıdır. Modern kentte bütünlük, kentin maddi ve kültürel birikiminin göreceli olarak paylaşılması, sınıflar arası eşitsizliklerin planlama aracılığı ile mekânda katlanılabilir sınırlarda düzenlenmesi ve kamusal mekânın sınıfların

temasına olanak verecek biçimde inşa edilmesi ile sağlanmaktaydı. Modern kentte mekan, serbest piyasa ekonomisinin kurallarının belli ölçüde ötesinde ve planlamanın aktif müdahalesi ile kamusal yararı gözeterek kurulmakta; bu sayede kent bir sınıfsal çatışmalar alanından, sınıfların göreceli olarak mekanda yerleştirildikleri ve birbirleriyle temas edebildikleri alan haline gelmekteydi.

Modern kapitalizmde sınıf çatışmasının da bu sayede belli bir ölçüde geriletildiği düşünülürse, modern kentin çöküşünün sınıfsal çatışma için yeni bir çatışma zemini hazırlaması kaçınılmazdır. Bu zemin ise neoliberalizmin siyasi söylemi ve politik uygulamalarıyla desteklediği etnik, dinsel ve kültürel ayrışmalar sayesinde kayganlaştırılmakta ve çatışma sınıf boyutundan, sermaye sınıfı için daha az tehlikeli ancak emekçi sınıflar için esas tehlike olan sınıfsal dayanışmayı yok edecek sınıf dışı çatışma alanlarına kaydırılmaktadır. Kentsel mekanın “özelleştirilmesi” sadece sınıfsal temasın olduğu zemini değil, aynı zamanda sınıfsal dayanışma ve kolektif eylemin zeminini de yok etmektedir.

Modern kent planlamanının bilim olarak erozyonu ve yeni bir kentsel ütopya ihtiyacı

Kapitalizmin küresel raundunda serbest piyasa ekonomisi kentsel mekanı da metalaştırarak içine alacak biçimde genişlerken, planlamanın modern kent yaratma ideali yerini kentsel mekanı ve kentsel toprakları piyasada kolayca değiştirilebilir değere dönüştürebilecek bir imar plancılığına bırakmaktadır. Sadece kentsel araziler değil, kentin tarihsel, kültürel ve coğrafi mekansal sermayesi de bu planlar aracılığı ile kentli nüfusun büyük bir kısmını dışarıda bırakacak biçimde yeni varıl sınıfların kullanımına uygun hale getirilmektedir. Örneğin İstanbul’da kentin çeperinde geniş arazilere sahip 19. yüzyıl çiftliklerinin arazileri ya da kentin tarihsel coğ-

rafi sermayesinin en belirgin parçalarından olan korular, boğaz sırtları, göl ve orman alanları mevzi planlar ile belirli bir toplumsal sınıfın kullanımına açılıp kamuya kapatılmaktadır. Bu kapalılık, kentsel ayrışmanın ötesinde, kentin tarihsel, coğrafi ve kültürel varlıklarının ve zenginliklerinin de belli bir sınıfa transferi anlamına gelmektedir. Bu süreçte bilim olarak “kent planlaması” yerini yeni “kentsel stratejiler” üretimine, meslek olarak “şehir plancılığı” ise ısmarlama iş yapan zanaatkarlığa bırakılmaktadır. Kentsel dönüşümün yukarıda sözü edilen ahlaksız ekonomisinin ihtiyaç duyduğu meşrulaştırıcı bilimsel yaklaşımların, söylemin ve stratejilerin üretiminde bilim önemli bir rol oynamaktadır. Eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşımlardan daha yaygın ve egemen olan kentsel dönüşümü meşrulaştırıcı yaklaşımlardır. Bir başka deyişle, modern kent planlamanının ahlaki yanını oluşturan “kamu yararı” ilkesini serbest piyasa ekonomisinin önüne koyan niteliği giderek kaybolmaktadır.

Üstelik burada sadece kent planlaması bilim alanında değil, sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarında, “kentsel dönüşümle” ilgili yaklaşımlarda, modern sosyal bilimin sorgulayıcı, eleştirel niteliğinden ne kadar uzağa düşüldüğü açıkça izlenmektedir. Temel sorun sadece kent planlaması alanında değil diğer sosyal bilimler alanlarında da yeni kentsel ütopyaların üretilememesidir. Oysa barınma ve mülkiyet hakları mücadelesi bile ancak arkasında sağlam bir kentsel ütopya olduğunda, rant kavgasının ötesinde gerçek ve ahlaklı bir mücadele alanı olabilecektir.

Kaynaklar

Mumford, L. (1940), *The Culture of Cities*, Secker and Warburg, London

Buğra, A. (2000), Türkiye’nin Ahlaksız Konut Ekonomisi, *Devlet ve Piyasa Karşılığının Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Olgu Çalışkan, İstanbul-Tahtakale, 2006